

Tokadizâde Şekib Bey'in el yazısı ile mektubu (Abdullah Uçman arşivi)

Âhenk (1908-1923), *Hıyâbân* (1914), *Muallim* (1916-1917), *Servet-i Fünûn* (1910-1927), *Peyâm-ı Edebî* (1920), *Mahfil* (1922-1923), *İctihad* (1923-1925), *Sadâ-yı Hak* (1924), *Yanık Yurd* (1925-1926), *Güneş* (1927) gibi gazete ve dergilerde şiirleri yayımlanan Tokadizâde Şekib'in nesirleri genellikle dönemin edebiyat meseleleriyle ilgilidir. Edebiyat dergilerinde bir ara "Tahliller ve Tatbikler" başlığı altında şiir tahlilleri yaparak gençlere yol göstermiş, bir kısım yazılarında hürriyet ve istibdat gibi siyasi konuları ele almıştır. Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların yoğun biçimde yer aldığı dili devrine göre ağır ve külfetlidir. Yayımlanmış manzum eserleri şunlardır: *Neşîde-i Vicdan* (1909, manzum-mensur), *Reşehât* (1923), *Deriş Sözlere* (1924), *Huzûr-ı Hilkatte* (1925). Hayat hikâyesiyle ilgili olarak İbnülemin M. Kemal İnal'a gönderdiği mektupta yayımlanmamış şu beş eserin adını verir: *Reşehât* (II, III), *Kalender Sözlere*, *Yürek Yâreleri*, *Tahliller-Tatbikler*, *Al Birini Vur Ötekine* (iki perdelik komedi).

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyn Avni [Ozan], *Tokadizâde Şekip: Hayatı, Felsefesi, Eserleri*, İzmir 1933; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1747-1754; Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir 1955, tür.yer.; Sabahattin Çağın, *Tokadizâde Şekip*, İzmir 1998; a.m.f. – Mustafa Kutlu, "Şekib (Tokadizâde)",

TDEA, VIII, 125-126; Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, Ankara 2000, s. 556-561; Cenab Şahabeddin, "Huzûr-ı Hilkatte ve Tokadizâde Şekib", *SF*, sy. 1520-46 (1341/1925), s. 372-374; a.m.f., "Tokadizâde'nin Felsefesi", a.e., sy. 1524-50 (1341/1925), s. 306-307; Ahmed Hâşim, "Huzûr-ı Hilkatte", *Akşam*, sy. 2746, 4 Haziran 1926; Abdullah Uçman, "Tokadizâde Şekib'in Bir Mektubu", *KAM*, XIV/3 (1985), s. 68-76.

ABDULLAH UÇMAN

TOKALAŞMA

İnsanların genelde dostluk, sevgi, anlaşma, tebrik, bağlılık gibi duyguların ifadesi olarak el sıkışmaları birçok kültürde mevcut bir uygulamadır. Tokalaşmanın Arapça karşılığı olan *musâfaha* "bir şeyin yan tarafı" anlamındaki *safh* kökünden türemiştir. Tokalaşmada eller karşılıklı avuç içleri birleşecek şekilde tutulduğundan buna *musâfaha* denilmiştir. İslâm'da müslüman kardeşliğini güçlendirmek için selâmlaşma, *musâfaha* ve güler yüzlülük teşvik edilmiştir. Selâmlaşmanın bir parçası sayılan tokalaşma Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alan âdâb-ı muâşeret kaidelerindedir. Kur'an'da *musâfaha* kelimesi yer almamakla birlikte safh ve bu kökten türemiş fiiller "bağışlama, hoşgörülülük olma" anlamında yedi âyette sekiz defa geçmektedir. Resûl-i Ekrem tokalaşmanın kalpteki kin duygusunu gidereceğini bildirmiştir (*el-Muvaṭṭaʿ*, "Hüsni'l-huluk", 16). İslâm kültür tarihinde tokalaşmanın çok eskiden beri var olduğu belirtilir ve ilk tokalaşma âdeti Hz. İbrâhim'e dayandırılır (Fâkihî, III, 221). Alışveriş esnasındaki tokalaşma veya elleri hızlıca birbirine vurma âdeti "safka" kelimesiyle ifade edilir.

Resûlullah, müslüman kardeşini güler yüze karşılama şeklinde bile olsa hiçbir iyiliğin küçük görülmemesini istemiş (Müslim, "Birr", 144), selâmlaşmanın yayılmasını emretmiş (Ebû Dâvûd, "Edeb", 142) ve tokalaşmanın selâmlaşmanın tamamlayıcısı olduğunu söylemiştir (Tirmizî, "İstîzân", 31). Selâm söz bakımından güven ve güvence vermenin ilânı, güler yüze *musâfaha* onun tekididir. Sahâbeden Hz. Peygamber'le tokalaşanlar bununla övünmüştür. Abdullah b. Büsr'ün, "Şu elimi görüyor musunuz? Onunla Resûlullah'a biat ettim" dediği rivayet edilir (*Müsned*, IV, 189). Resûl-i Ekrem ashâbıyla tokalaştığı gibi ashop da kendi aralarında tokalaşırlardı (Buhârî, "İstîzân", 27). Berâ b. Âzib'in rivayetine göre Hz. Peygamber, iki müslüman karşılaştığında tokalaşma Allah'a hamdeder ve ondan bağışlanma dilerse daha oradan ayrılmadan Allah Teâlâ'nın

her ikisini de affedeceğini bildirmiştir (Ebû Dâvûd, "Edeb", 153). Resûlullah'ın yolculuğa çıkan bir kimseyle vedalaştığı zaman onun elini tuttuğu, o bırakıncaya kadar elini bırakmadığı ve onun için dua ettiği rivayet edilir (Tirmizî, "Da'avât", 44). Hz. Peygamber bir sahâbinin, "Bizden biri kardeşi veya arkadaşıyla karşılaştığında saygı için eğilebilir mi, sarılıp onu öpebilir mi, elini tutup tokalaşabilir mi?" şeklindeki sorularından ilk ikisine olumsuz, üçüncüsüne olumlu cevap vermiştir (Tirmizî, "İstîzân", 31). Bununla birlikte kucaklaşmanın mutlak şekilde yasaklanmadığını, yakınlık, yaş ve mevkiye göre kucaklamanın yanı sıra el, yüz veya alından öpülebileceğini gösteren hadisler de vardır. Resûl-i Ekrem amcasının oğlu Ca'fer b. Ebû Tâlib Habeşistan'dan döndüğünde onu kucaklamış ve alnından öpmüştür. Yine kızı Fâtıma geldiğinde ayağa kalkar, onu kucaklar ve alnından öperdi. Yolculuk dönüşü veya uzun aradan sonra karşılaşma dışında sıkça görüşen insanların sadece selâmlaşıp tokalaşması âdâb-ı muâşeret yönünden daha uygun görülmüştür. Ayrıca Resûlullah'ın Müslümanlığı kabul edenlerle ilk görüşmesinde İslâm'a bağlılık amacıyla yahut Akabe biatları ve Bey'atürrıdvân gibi önemli hadiselerde biat alırken *musâfaha* yaptığı bilinmektedir.

Âlimler gündelik hayatta riayet edilecek âdâb-ı muâşeret kaideleri çerçevesinde konuşma, selâmlaşma, sarılıma, el veya alından öpme, tokalaşma, karşılama, ayağa kalkma, vedalaşma gibi iletişim biçimlerini bir bütün halinde inceleyerek sünnete uygun âdâbı belirlemeye çalışmıştır. Fakihler arasında tokalaşmanın sünnet olduğu hususunda görüş birliği vardır. Hz. Peygamber'in tokalaşma şekline dair bir kayıt bulunmamakla birlikte rivayetlerden onun tokalaşırken belli kuralları gözettiği anlaşılmaktadır. Meselâ Resûl-i Ekrem, *musâfaha* yaptığı kimse elini çekmeden onun elini bırakmadığı gibi karşıdaki yönünü başka tarafa çevirmeden ondan yönünü çevirmezdi (Beyhakî, X, 192). Resûlullah'a Medine döneminde on yıl kadar hizmet eden Enes b. Mâlik, bir şey söylemek için kulağına eğilen bir kimse başını geri çekmedikçe Hz. Peygamber'in ondan uzaklaştığını hiç görmediğini söyler (Ebû Dâvûd, "Edeb", 6). Bu tarzdaki rivayetlerden hareketle kısa tutulmakla birlikte tokalaşmada rencide edecek biçimde elin hızla çekilmemesi gerektiği, ilk elini uzatan tarafın elini çekmesini beklemenin uygun olacağı, selâm verme gibi önce el uzatmanın daha faziletli sayıldığı, tokalaşma-

TOKALAŞMA

nın sağ elle yapılmasının, güler yüzle selâm vermenin, kendisi ve karşı taraf için dua etmenin, Hz. Peygamber'e salavat getirmenin tokalaşma âdâbından olduğu ifade edilmiştir. Tokalaşmanın tek elle mi yoksa iki elle mi yapılacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sahâbe ve tâbiinden gelen bazı rivayetlere binaen (Buhârî, "İstîzân", 28) iki elle tokalaşmanın sünnet olduğu görüşünü benimseyenlere göre sağ eller bağlanıp sol eller onların üzerine konularak tokalaşılır. Tokalaşmanın sünnet kabul edildiği durumlar arasında karşılaşma, karşılama, yöneticiyle biatleşme merasimi zikredilmiştir. Karşı tarafa eziyet vermemek için ellerin kirli veya terli olması halinde çekinmek daha uygundur da tokalaşmada hükmi tahâret aranmaz. Nitekim Resûl-i Ekrem'le yolda karşılaşan Huzeýfe b. Yemân'ın cünüp olduğu için tokalaşmaktan çekindiğinde Hz. Peygamber'in, "Müslüman necis olmaz" diyerek bunda bir sakınca bulunmadığını ifade ettiği nakledilir (Ebû Dâvûd, "Tahâret", 92; Ebû Hüreyre hakkında benzer bir rivayet için bk. Tirmizî, "Tahâret", 89). Ayrıca hastalığı bulaşıcı değilse hastalarla musâfahada bir mahzur görülmediği, hasta ziyareti sırasında hastanın alınına veya eline elini koyma, halini sorma gibi davranışların teşvik edildiği bilinmektedir (Tirmizî, "Et'ime", 19).

Tokalaşma ile ilgili çeşitli meseleler tartışılmış, erken dönemde gayri müslimlerle ve bid'at ehliyle, modern dönemde karşı cinsle tokalaşma konuları öne çıkarken klasik fıkıh literatüründe en çok namazlardan sonra tokalaşma âdeti ele alınmış, bu hususta çok sayıda risâle yazılmıştır. Namazların arkasından musâfahanın müstehap veya mubah sayıldığını söyleyenlerin yanı sıra mekruh veya haram olduğunu söyleyenler de vardır (Abdünnâsır, s. 73-84). Günümüzde vakit namazları, cuma ve özellikle bayram namazlarının ardından cemaat arasında camilerde yapılan tokalaşma, geçmişte belli bir dönemde daha çok sabah ve ikinci namazları ile cuma namazından sonra yapılmaktaydı. Bunun müstehap sayıldığını söyleyenler tokalaşmanın sünnet oluşunun namaz sonrasındaki tokalaşmayı da kapsadığı, namazın arkasından tokalaşmanın müminlerin arasında yakınlaşmayı ve sevgiyi arttıracığı görüşünden hareket ederler. Bazılarına göre namazdan sonra musâfaha bid'at-ı hasene veya mubahtır. Bid'at-ı beş kısma ayıran İbn Abdüsselâm sabah ve ikinci namazlarının ardından yapılan musâfahayı mubah bid'ata örnek gösterir

(*Kavâ'idü'l-ahkâm*, II, 173). Nevevî de her karşılaşmada musâfahanın müstehap olduğunu, ancak sabah ve ikinci namazlarından sonra yapılan musâfahanın sünnete dayanmadığını, bununla birlikte mubah kabul edildiğini belirtir (*el-Ezkâr*, s. 210). Osmanlılar döneminde Şürûnbülâfî gibi bazı âlimler de cevaz görüşünü benimsemiştir. Bunu mekruh veya haram sayanlara göre tokalaşmanın belirli namazlara hasredilmesi ve sadece namaz sebebiyle yapılmasının Resûlullah'ın uygulamasında bir örneği yoktur ve sonradan ihdas edilmiş bir âdet olup reddedilmesi gerekir. Başta İbn Teymiyye, Birgivi ve Kadızâdeliler olmak üzere çeşitli mezheplere mensup birçok fakih tarafından savunulan bu görüş özellikle belirli namazların ardından tokalaşmanın namaza has bir sünnet gibi algılanmaya başlanacağı endişesinden kaynaklanır (İbn Âbidîn, II, 235). Ayrıca bayram namazlarından sonra musâfaha yapmayı da bid'at olarak görenler vardır (Azîmâbâdî, XIV, 82). Bunun en başta gelen sebebi bu uygulamanın insanları bağlayan ve terki ayıplanan bir merasim haline gelmesidir. Bir uygulamanın bid'at olması için bir sünneti ortadan kaldırması, bir ibadet veya ibadetin unsuru şeklinde telakki edilmesi ve terkinin ayıplanması hususları göz önüne alınmaktadır. Bunların bulunmadığı durumlarda, namaz öncesinde farklı zamanlarda camiye gelen insanların namaz kılındıktan sonra çıkarırken tabii bir şekilde selâmlaşma, tokalaşma ve sohbet etmelerinde bir sakınca görülmemesi gerekir.

Gayri müslimlerle tokalaşma konusu gayri müslimlerle genel ilişkiler bağlamında ele alınmıştır. Konuya gündelik hayat ve komşuluk hakları çerçevesinde yaklaşanlar, tokalaşmanın rencide edici olacağı durumlarda tokalaşmanın daha uygun sayıldığını ifade etmiştir. Bu görüşün önemli dayanaklarından biri, din hususunda düşmanlık ve zulme başvurmeyen gayri müslimlerle iyi geçinmeye cevaz veren âyetlerdir (el-Mümtehe 60/8-9). Fıkıh literatüründe yer alan, gayri müslimlerle ve bid'at ehliyle tokalaşmanın mekruh olduğuna dair görüşlerde ise farklı din ve inanç mensuplarıyla ilişkilerde dönemin düşmanlık ve güvensizlik gibi öne çıkan kaygıları ve duyarlılıkları yanında musâfahanın dinî-siyasî bir anlama sahip biatleşmeyle yakın ilişkisi de etkili olmalıdır.

Klasik fıkıh literatüründe karşı cinsle tokalaşma konusu, günlük hayatta dostluk ve sevgiyi güçlendirici davranışlar çerçevesinde değil nâmahremle birlikte otur-

ma âdâbı, ona bakma, dokunma gibi kadın-erkek ilişkilerinin sınırlarını tesbit bağlamında incelenmiş ve kişiler, arada evlilik yasağı bulunup bulunmaması ve yaş gibi kriterlerden hareketle dört grupta ele alınmıştır. 1. Kişinin evlenmesi ebediyen haram olan akrabalarından biriyle tokalaşmasında sakınca bulunmadığı ifade edilmiştir. Bunlar nesep, sûtakrabalığı veya sıhriyet yoluyla kurulan akrabalıklardır. Anababa, dede-nine, kardeşler, yeğenler, hala ve teyze gibi nesep bağıyla, sütanne, sütkardeş gibi süt akrabalığı yoluyla ve kayınvâlîde, gelin, babanın eşi, eşin kızı gibi sıhriyet bağıyla akraba olunanlarla musâfahada bir sakınca görülmemiştir. Ancak fakihlerden bu sınırı dar tutarak sadece usul ve fûrua veya nesep bağıyla akrabalığa hasredenler de vardır. 2. Aralarında Hanefiler ve Hanbelîler'in de yer aldığı fakihlere göre mahrem olmasa da yaşlılarla musâfahada bir sakınca yoktur. 3. Yine herhangi bir akrabalık bağı bulunmasa da küçüklerle tokalaşma Mâlikîler dışındaki mezheplere göre câiz görülmüştür. Bütün bu gruplarla ilgili musâfahanın cevazı normal şartlar altında geçerli olup gayri meşrû eğilimler söz konusu ise haram hükmünü alacağı ifade edilmiştir. 4. Mahrem olanlar dışında karşı cinsten genç ve orta yaşlılarla tokalaşmaya kadim dönemde fakihler cevaz vermemiştir; günümüzde ise iki farklı görüş bulunmaktadır (Abdünnâsır, s. 31-56). Cevaz vermeyenler, Hz. Peygamber'in biat alırken kadınlarla tokalaşmayı sözle yetindiğine dair rivayetleri delil getirir (*Müsne'd*, II, 213; VI, 357; Abdürrezzâk es-San'ânî, VI, 6-9). Ayrıca Resûl-i Ekrem, kendisiyle musâfaha yapmak isteyen kadınlara sözlü biatleşmenin yeterli olduğunu ve kadınlarla musâfaha yapmadığını söylemiştir (Nesâî, "Bey'at", 18; Tirmizî, "Siyer", 37; İbn Mâce, "Cihâd", 43). Bunun yanı sıra karşı cinsten yabancılarla dokunma ve onlarla tokalaşma onlara bakmayı yasaklayan âyetlerin hükmüne kıyaslanmıştır. Şâfiîler'de ve Hanbelîler'de karşı cinsle tokalaşma abdest hükümleri çerçevesinde de ele alınmıştır; çünkü bu mezheplere göre mahrem veya nâmahrem olsun karşı cinsle dokunma abdesti bozar. Bazı kayıtlarla cevaz görüşünü benimseyenler ise çeşitli rivayetlerden deliller getirmenin yanı sıra yukarıdaki rivayetlerin bu konuda açık bir haramlık hükmü taşımadığı, o dönemde Arap toplumunda kadınlarla tokalaşma âdeti bulunmadığından Resûlullah'ın kadınlardan biat alırken kendileriyle tokalaşmadığı, onun bu uygulamasının tokalaşmanın ha-

ramlığına delâlet etmediği noktasından hareket ederler.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 213; IV, 189; VI, 357; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, VI, 6-9; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1989, V, 246-247; Fâkihî, *Ah̄bârü Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Beyrut 1414/1994, III, 221; İbn Kuteybe, *‘Uyûnü’l-ah̄bâr* (Tavîl), III, 41; Nesâî, *‘İşretü’l-nisâ*, Beyrut 1409/1989, s. 201-203; Ebû Saîd İbnü’l-A'râbî, *el-Kubl ve'l-mu'âneka ve'l-muşâfaha* (nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhîm), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Kur'ân); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), II, 176; XX, 211- 212; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-eusaf* (nşr. Târik b. Avuzallah – Abdülmuhsin el-Hüseynî), Kahire 1415/1995, VIII, 182; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-küb-râ* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1414/1994, VII, 99-100; X, 192; Ferrâ el-Begavî, *Şerhu's-sünne* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1403/1983, XII, 289, 290, 291, 292, 293; Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 123-124; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki – Abdülfettâh M. el-Hulv), Riyad 1419/1999, XIII, 252; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), II, 173; Nevevî, *el-Ezkâr*, Beyrut 1404/1984, s. 209-210; Takyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ* (nşr. Âmir el-Cezzâr – Enver el-Bâz), Mansûre 1426/2005, XXIII, 192; İbn Balabân, *el-Ihsân bi-tertibî Şahihi İbn Hibbân* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1407/1987, II, 277, 326; IX, 161-162; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî* (nşr. Ebû Kuteybe Nazar b. Muhammed el-Fâryâbî), Riyad 1426/2005, XIV, 211-216; Hattâb, *Mevâhibü'l-celil*, Beyrut 1398, I, 296; II, 29, 127; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc* (nşr. M. Halîl Aytânî), Beyrut 1418/1997, I, 105; III, 182; IV, 286; Ahmed b. Muhammed Akhisarî, *Risâle fi enne'l-muşâfaha ba'de's-salavâti'l-hams bid'atün*, Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 429, vr. 72-73; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyârî'l-ehak* (s.nşr. Süleyman Uludağ), İstanbul 2008, s. 199-201; Şürûnbülâli, *Sa'adetü ehli'l-İslâm bi'l-muşâfahati 'akıbe's-salâti ve's-selâm* (Resâ'ilü Hasen Şürûnbülâli içinde, 50. risâle), Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1184, vr. 527-548; Muhammed b. Seyyid Kemâleddin, *Risâle fi'l-muşâfaha*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3767, vr. 143-147; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, Beyrut 1421, II, 235; VI, 368, 381, 412; Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, Beyrut 1415, XIV, 80-84; Ahmed eş-Şerebâsî, *Yes'elüneke fi'd-din ve'l-hayât*, Beyrut 1980, IV, 86-87; Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara 1985, s. 300-301, 310-313; M. Mûsâ Nasr, *Tamâmü'l-kelâm fi bid'ati'l-muşâfaha ba'de's-selâm*, Amman 1405/1985, s. 16-34; Vehbe ez-Zühayfî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletüh*, Dımaşk 1405/1985, III, 567, 570; Abdülkerîm Zeydân, *el-Mufaşşal fi ahkâmî'l-me'pe ve beyti'l-müslim fi ş-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1413/1993, III, 249-251, 268; Hayreddin Karaman, *Hayatımızdaki İslam*, İstanbul 2006, II, 150-153; Abdünnâsir b. Hidir Milâd, *el-Muşâraha fi ahkâmî'l-muşâfaha*, Medine 1429/2008, s. 11-98; "Muşâfaha", *Mv.F*, XXXVII, 356-366; Mustafa Çağrı, "Tokalaşma", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, IV, 379.

NEBİ BOZKURT

TOKAT

Karadeniz bölgesinin
İç Anadolu'ya çok yaklaştığı
orta bölümünde şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Orta Karadeniz sahil kesimiyle İç Anadolu arasında önemli bir geçit yeri olup Yeşilirmak havzasında yer alır. Şehir, ortasından Yeşilirmak'ın geçtiği (bu kesimdeki adıyla Tozanlı suyu) doğu-batı istikametinde uzanan, Kazova adı verilen ovanın güneyindeki dağlar arasından inen Behzat deresinin iki yamacında ve tabanında kurulmuştur. Tokat adının menşei hakkında çeşitli rivayet ve görüşler vardır. Bunlardan biri, şehrin Togayit Türkleri tarafından kurulduğu ve adının Togay kelimesinden geldiği yönündedir. Bir diğer görüş, şehir adının "surlu şehir" mânasına gelen **toh-kat** ("sursuz şehir" Yoz-kat gibi) veya "besili at" anlamına gelen **tok-at** kelimesinden türediği şeklindedir. Paul Wittek ise birtakım delillerden hareketle Tokat'ın Bizans şehri Dokeia olduğunu ileri sürer. Sargon Erdem, Tokat'ın eski adı olarak kabul ettiği Grekçe **dokeia** kelimesinin "çanak memleket" mânasına geldiği ve bu adın zamanla Tokat'a dönüştüğü kanısındadır. Mevcut şehrin, etrafı tepelerle çevrili çukur bir yerde kurulması sebebiyle bu son fikrin doğru olma ihtimali daha çoktur.

Tokat, Anadolu'da tarihi eski çağlara kadar uzanan önemli bir şehirdir. Şehrin kuruluş tarihi kesin şekilde bilinmemekle beraber yörenin yerleşim tarihi Kalkolitik çağ ile (m.ö. 5400-3000) başlar. Milâttan önce 1750-1200'de Hititler, Tokat havalisinin güneyini ve güneybatısını hâkimiyetleri altına aldılar. Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla milâttan önce VIII. yüzyılın ikinci yarısında Frigler yaklaşık yüzyıllık bir dönemde etkili oldular. Frig Devleti'nin milâttan önce 676'da Kimmer istilâsı sonucu ortadan kalkması üzerine Tokat çevresi Kimmerler'in ve ardından İskitler'in (m.ö. 613-585) hâkimiyetine geçti. Milâttan önce 585 yılında Medler, Anadolu'da İskit idaresine son verince Tokat'ı da ele geçirdiler. Milâttan önce 550'de Med Devleti'nin yıkılarak yerine Pers İmparatorluğu'nun kurulmasıyla yöre yaklaşık iki asır Pers egemenliği altında kaldı. Persler, Kuzey Kapadokya satraplığı (eyalet) içinde yer alan Tokat ve çevresine büyük önem verdiler.

Makedonya Kralı Büyük İskender milâttan önce 332'de Anadolu'nun büyük bir bölümünde Pers hâkimiyetini sona erdirdi. Ancak Kuzey Kapadokya satraplığına

dokunmadı. Bu satraplığın başında bulunan I. Ariarathes krallığını ilân ederek Gaziura'yı (Turhal) merkez yaptı. İskender'in milâttan önce 323'te ölümünün ardından yerine geçen Perdikkas, Kapadokya Krallığı'nı yıktı (m.ö. 322). Fakat Makedonya Krallığı'nın Tokat yöresindeki egemenliği de çok kısa sürdü (yaklaşık yirmi beş yıl). Bundan sonraki 200 yıl içinde Tokat, Pontus Krallığı hâkimiyeti altında kaldı. Pontus Devleti'nin milâttan önce 63 yılında yıkılmasının ardından Tokat havalisi Roma'nın yönetimi altına girdi. Milâttan önce 47'de Zile'de Roma İmparatoru Caesar ile son Pontus Kralı Mithridates'in oğlu II. Pharnakes arasında büyük bir savaş meydana geldi. Caesar, babasının eski topraklarını geri almak isteyen II. Pharnakes'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Tokat yöresi 64'te Pontus Polemoniakus adını aldı. Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye ayrılması üzerine Tokat havalisi Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içinde kaldı. Tokat şehri, muhtemelen I. yüzyılda Komana Pontika halkından hıristiyan olan ve burada yaşama imkânı bulamayan hıristiyanlar tarafından kuruldu. Ramsay'a göre şehrin bugünkü yerinde Dazimon denilen bir kale bulunuyordu; bu kale, Komana'daki Enyo âyinlerinden nefret eden hıristiyanların buraya göç etmesiyle meydana getirilmişti. H. Gregorie ise Dazimon'un Turhal'ın 10 km. kuzeydoğusundaki Dazmana (günümüzde Turhal'a bağlı Akçatarla köyü) olduğunu ileri sürer. Nitekim Osmanlı tahrir kayıtlarında Turhal'a bağlı Dazimana köyünün yer alması (BA, TD, nr. 387, s. 477) bu görüşü teyit eder.

Tokat ve çevresine İslâm akınları Bizans İmparatoru Herakleious zamanında başladı. Emevîler devrinde el-Cezîre, İrmîniye ve Azerbaycan Valisi Mesleme b. Abdülmelik, Tokat'ı zaptettiyse de (712) birkaç yıl sonra İmparator III. Leon idaresindeki Bizans kuvvetleri şehri geri aldı. Bundan yirmi yıl kadar sonra Muâviye b. Hişâm, Kayseri ve Darend'e den Tokat ve Amasya'ya kadar ilerledi. 740'ta Emir Süleyman b. Hişâm'ın tekrar ele geçirdiği Tokat diğer Emevî kumandanlarının da hücumlarına hedef oldu. Abbâsiler devrinde Hasan b. Kahtabe ve Mâlik b. Abdullah ile bazı Türk asıllı kumandanlar bölgeye akınlarda bulundu.

1071 Malazgirt zaferinin ardından Emir Dânişmend 1074'te Tokat'ı fethetti. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıcarıslan 1175'te Dânişmendliler'i ortadan kaldırınca Tokat Selçuklu hâkimiyetine geçti. II. Kılıcarıslan, 580'de (1184) ülkeyi on bir oğlu arasında